

Ehrenpreis, historien och hoppet

Av Erika Larsson, doktorand i historia

[Länk till presentation av Erika Larsson](#)

Historiemedvetande är ett begrepp på modet. Det dyker upp i samhällsdebatt, på museer, i läroplaner och i presumtiva avhandlingar - också i min. Ändå är historiemedvetande ofta lite oklart, så som stora begrepp gärna blir, något jag ofta märkt då jag försökt förklara vad jag arbetar med. Nyligen stod jag åter inför uppgiften att kortfattat - mycket kortfattat - redogöra för mitt avhandlingsarbete och dess utgångspunkter.^[1] Till all lycka snavade jag den här gången över ett bra exempel, som effektivt tydliggör fenomenet historiemedvetande på ett sätt som en teoridiskussion kanske har svårt att göra.

Historiemedvetande handlar om hur människor kopplar samman då, nu och sedan, erfarenhetsrummet med det nuvarande och förväntningshorisonten. Mellan dessa tre sfärer finns inbördes relationer. Bilden av historien påverkar hur vi ser på framtiden och tolkningen av samtiden påverkar perspektiven i betraktandet av det förflutna. På så vis har historiemedvetandet inflytande över hela vår världsbild.^[2] Det innebär också att alla har ett historiemedvetande och att det inte finns något sådant som historielösa människor. Det finns personer som har skrala eller kanske till och med felaktiga kunskaper om historia, men oavsett vad vi vet om biskopsvisitationer eller kommunalstämmor har vi en bild av det förflutna som påverkar vår nutidsförståelse och framtidstolkning. Historiemedvetandet följer oss vart vi går även om vi inte så ofta tänker på de praktiska uttryck det tar sig. Reflektion kring historiemedvetandet ger ett annat perspektiv på historien och erbjuder nya möjligheter att förstå människors självbild och handlande.

Vad händer om man läser en text, exempelvis överrabbin Marcus Ehrenpreis' predikan *Malakis rop till tiden. Tal om gammal och ny trälldom*, påsken 1933, med detta perspektiv?

Marcus Ehrenpreis^[3] föddes i Lemberg 1869. Som många andra centraleuropeiska judar vid den här tiden skaffade han sig såväl religiös som sekulär bildning. Skolningen i Tora och Talmud kompletterades med studier i kulturhistoria, filosofi och litteratur vid universitetet i Berlin. I sin ungdom var Ehrenpreis en aktiv sionist och bland annat engagerad som en av Theodor Herzls närmaste assistenter under den första sionistkongressen i Basel 1897. Så småningom lämnade han den politiska sionistiska rörelsen, för att under större delen av sitt liv driva en linje som närmast kan beskrivas som kultursionistisk, i samma anda som Ahad Ha'am och Martin Buber.

Karriären som rabbin inleddes i Kroatien, varifrån Ehrenpreis kallades som överrabbin till Sofia 1900. I den bulgariska huvudstaden fanns vid den här tiden 45 judiska församlingar och en betydande judisk befolkning. Det kan därför förefalla lite märkligt att han 1914 lämnar Sofia för att istället verka som rabbin i Stockholms mosaiska församling, i ett land som vid den här tiden hade knappt 4 000 judiska invånare.^[4] I Stockholm kom Ehrenpreis att bli inte bara en uppskattad rabbin, utan också en känd kulturpersonlighet, aktiv som skribent och kulturdebattör, belönad med professors namn 1935.^[5] Han avled 1951.

I *Judisk Tidskrift* förekommer specialnummer med hyllningsartiklar till Ehrenpreis 1929, då han fyllde 60 år, och i samband med hans 75-årsdag 1944. Det är kanske inte så förvånande eftersom Ehrenpreis under många år var en flitig skribent i tidskriften och dessutom medverkade vid dess grundande 1928. I hyllningskören vid det senare jubileet beskrivs hans kvalitet som predikant och skribent av bland andra efterträdaren som rabbin, Emil Kronheim och av konsthistorikern Ragnar Josephson. Kronheim menar att Ehrenpreis

predikokost kännetecknas av en förmåga att knyta an till dagsaktuella händelser, som belyses med företeelser ur Israels historia.^[6] Och Josephson påpekar att Ehrenpreis har en förmåga att använda historiska händelser och att han, till skillnad från den historiska vetenskapen, förmår omsätta dessa till något annat än blott torr kunskap - "Kunskap är mycket, men det är dock bara kunskap."^[7] Josephson beskriver Ehrenpreis sätt att hantera historiska berättelser:

Det är den historiska diktens hemlighet att den ur kval och sorg och olyckor, ja, ur gemenhet och fördärv kan skapa högtid och andakt /.../ Ty den pekar på andra krafter, krafter, som aldrig låta kuva sig, som ständigt bryta fram för att bota, hjälpa, trösta och skänka hopp.^[8]

Jag har inga belägg för att Ragnar Josephson hade Ehrenpreis påskpredikan *Malakis rop till tiden* i åtanke när hans skrev orden om historiens förmåga att skapa nytt hopp för framtiden, men så skulle mycket väl kunna vara fallet.

Den judiska påskhögtiden firas till minne av israeliternas uttåg ur Egypten och befrielsen från slaveriet där, händelser som beskrivs i Exodus. På ett högre plan handlar påsken om frihet och Guds agerande i historien. Därför har påsken ett budskap till alla människor i alla tider, dess mening är inte koncentrerad endast till den historiska händelse som skildras. Gränsen mellan den privata hågkomsten och det kollektiva minnet suddas ut under påsken, då var och en ska minnas hur Gud räddade just honom från slaveri till frihet. I *Haggadah*, den text som läses i hemmet vid påskmåltiden, poängteras detta mycket starkt:

Varje människa i varje släktled är skyldig att känna sig som om hon själv dragit ut ur Egypten såsom skrivet står (2 Mos. 13:8): "Då ska du berätta för din son: 'Det här gör jag för vad den Evige gjorde för mig när jag drog ut ur Egypten.' Det var inte blott våra fäder som den Helige, lovad vare han, befriade. Han befriade också oss med dem, såsom skrivet står..."^[9]

Påskfirandet har ett tydligt pedagogiskt anslag som syftar just till att överbrygga gapet mellan historien och nuet. Den som äter av påskmåltidens bittra örter har också smakat slaveriets bitterhet och förstår bättre frihetens sötma. Det är fråga om vad man med modernt pedagogiskt språkbruk skulle kunna kalla upplevelsepedagogik eller "re-enactment" av historia.

Föga förvånande finner Ehrenpreis det påsken 1933 befogat att tala om händelseutvecklingen i Tyskland, där nationalsocialisterna samma år tagit makten. Framtiden för den judiska befolkningen framstod som allt annat än ljus. Ingvar Svanberg och Mattias Tydén ger i boken *Sverige och Förintelsen* från 1997 en utförlig redogörelse för *Malakis rop till tiden*. De tar fasta på den bild talet ger av det hotande läget i Tyskland och på att inte ens en så klarsynt person som Ehrenpreis kunde förutsäga katastrofens vidd.^[10] Det gör Svanberg och Tydén alldeles rätt i - hela talet drivs av och konstrueras kring händelserna i nutiden, men Ehrenpreis gör genom att skickligt utnyttja de historiska paralleller högtiden erbjuder mer än en lägesbeskrivning.

Historien om slaveriet och befrielsen får ett bruk som bakgrund till eller om man så vill en förklaringsmodell för nutiden, eftersom det är de händelser som högtiden handlar om. En ny farao och ett nytt Egypten har uppstått, menar Ehrenpreis, och när det gäller människors hjärtan har utvecklingen inte kommit längre än för tretusen år sedan. På samma sätt som det i Egypten uppstod en farao som icke kände Josef, en som inte visste eller inte brydde sig om att Josefs folk gjort stora insatser för egyptierna, uppstår nu en ny makt i Tyskland, som inte erkänner de insatser Josefs ättlingar gjort där. En ny illasinnad överhet vill förtrycka israeliterna och en katastrof av samma mått som slaveriet i Egypten hotar. Ehrenpreis hävdar att han och hans åhörare, att hela världen står inför något mycket allvarligt. Så långt historien som en parallell till nuet, ett sätt att understryka situationens allvar genom att peka på kända företeelser för att förstå nuet.

Parallellen med slaveriet gör emellertid också något annat - den ger, paradoxalt nog, en hoppfull bild av framtiden. Alla som satt där i synagogan på Warendorffsgatan den 11 april 1933 visste hur lidandet i Egypten slutade - med befrielse och höjdpunkten i den judiska historiska erfarenheten. Och Ehrenpreis säger:

Dagens minne säger oss: Eder historiska väg har börjat med lidanden, eder vandring var en vandring genom eld och blod, hat och trångmål. I haven överlevat Egypten, och Persien, och Rom, och den spanska inkquisitionen, I skolen ock överleva den hemsökelse, som nu drabbat eder.[\[11\]](#)

Genom att peka på det förflutna kunde Marcus Ehrenpreis förklara nuet och peka på en förväntad framtid. Om man ser till historien finns det, menar han, inte någon anledning att förtvivla. Jag vet inte om Ehrenpreis lyckades, men jag vet att han under hela kriget försökte ingjuta hopp i sina åhörare - sina kära andäktige, som han kallade dem - genom att oförtrutet hävda att rätten skulle vinna "såsom den alltid i historien segrat"[\[12\]](#). Också nationella katastrofer kan på detta sätt vändas till något hoppgivande, eftersom de tydliggör överlevnadsförmågan hos den grupp som uthärdat dem.[\[13\]](#) Och särskilt effektiva blir de förstas om det i berättelsen om det förflutna finns en mirakulös räddning, ett lyckligt slut och en påminnelse om Guds storhet.

Malakis rop till tiden, och många av Ehrenpreis övriga alster, är ett tydligt exempel på hur historiemedvetandet tar sig konkreta och praktiska uttryck. Utan det begreppet hade det, tror jag, varit svårt att förstå vad Marcus Ehrenpreis gör i sitt tal. För honom var det förflutna, det närvarande och det förväntade i allra högsta grad tre enheter som tillsammans verkade för att förklara och om möjligt förbättra världen.

© [Erika Larsson](#)

[\[1\]](#) I oktober 2000 var jag som Beijerstipendiat vid De svenska historiedagarna i Karlstad. Stipendiaterna får där tillfälle att vid en av sessionerna översiktligt presentera sitt avhandlingsämne. Föreliggande text är en utökad och förändrad version av den presentationen.

[\[2\]](#) I *Makten över minnet. Historiekultur i förändring* red. Peter Aronsson, 2000, finns en bra redogörelse för begreppet historiemedvetande.

[\[3\]](#) Vid Umeå universitet arbetar Stephen Fruitman med en idéhistorisk avhandling om Marcus Ehrenpreis. Förmodligen kan vi se fram emot den någon gång under 2001.

[\[4\]](#) Abraham Brody "Några notiser till M. Ehrenpreis' biografi" i *Judisk tidskrift. Jubileumshäfte av "judisk Tidskrifts vänner" tillägnat Marcus Ehrenpreis på hans sextioårsdag 1929*.

[\[5\]](#) Marcus Ehrenpreis synes exempelvis ha varit en sällsynt språkbegåvning. Hans produktion omfattar verk på hebreiska, jiddisch, polska, tyska, spanska, bulgariska och svenska.

[\[6\]](#) Emil Kronheim "En ordets förkunnare" i *Judisk tidskrift. Jubileumshäfte tillägnat Marcus Ehrenpreis på hans sjuttionfemårsdag*, 1944. Israels historia syftar här inte till staten utan till folket Israel.

[\[7\]](#) Ragnar Josephson "Historikern, diktaren och förkunnaren" i *Judisk tidskrift. Jubileumshäfte tillägnat Marcus Ehrenpreis på hans sjuttionfemårsdag*, 1944, s 21.

[\[8\]](#) Ragnar Josephson "Historikern, diktaren och förkunnaren" i *Judisk tidskrift. Jubileumshäfte tillägnat Marcus Ehrenpreis på hans sjuttionfemårsdag*, 1944, s 18.

[\[9\]](#) *Hagada shel Pesach* 1983 s 51.

[\[10\]](#) Ingvar Svanberg & Mattias Tydén *Sverige och Förintelsen. Debatt och dokumentation om Europas judar 1933-1945*, 1997, s 55-56.

[\[11\]](#) Marcus Ehrenpreis *Malakis rop till tiden. Tal om gammal och ny trældom* 1933 s 11.

[\[12\]](#) Marcus Ehrenpreis *Malakis rop till tiden. Tal om gammal och ny trældom* 1933 s 38.

[\[13\]](#) Också Förintelsen har delvis fått en sådan innebörd av "överlevnad trots allt".

"Trotzjudentum", kallade den amerikanske rabbinen Emil Fackenheim det när han på 1960-talet formulerade plikten att överleva som jude för att inte ge nazismen en postum

seger. Se exempelvis Emil L. Fackenheim *God's presence in history : Jewish affirmations and philosophical reflections*, 1997.